

הרב צבי א' נויגרשל

"וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם"

העקרון האומר, כי בני-אדם שווים בזכויותיהם ובחובותיהם ללא הברל מין, מקובל במחשבה המודרנית וכחיים המודרניים. אם נבחן את מעמדה של האישה על-פי התורה נמצא, כי אינו בהתאם לעיקרון זה. אין שיוויון זכויות לאישה על-פי תורה. כן נמצא, כי האישה אינה שווה לאיש מבחינת חובותיה הדתיות.

באשר לזכויות — אין האישה שווה לאיש בתחום הנישואין והגירושין, בזכויות הירושה ובתחום התפקידים הציבוריים. באשר לחובות — האישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא. היא פטורה גם משתי מצוות מרכזיות שאין הזמן גרמא: פרו ורבו ולימוד תורה.

שאלת מעמדה של האישה נדונה בהרחבה, ומאמר זה בא לתרום תרומה צנועה, אולי מחודשת, לדיון.¹ במקורותינו, שתי גישות ביחס לבריאת האישה:

"וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם" (בראשית ב,ו) — במדרש-רבה (פרשה יד,ב): "וַיִּצַר — שני יצירות, יצירה לאדם ויצירה לחוה". נחלקות הדעות בפירוש משמעות דברי המדרש, כי שתי יצירות הן, יצירה לאדם ויצירה לחוה. אברבנאל (ד"ה ויברא אלוהים את האדם) כתב:

והיותר נכון אצלי בסיבת מה שכפל "בצלם אלהים ברא אותו" הוא, שבא הכתוב להודיע שעם היות שהאדם זכר ונקבה ברא אותם, הנה לא נבראו שניהם האדם ואשתו במדרגה אחת מן השלמות, ולא נאמר בשוה על שניהם "ויברא אלוהים את האדם". כי הנה עם היותם ממין אחד, לא היו שניהם בצלם אלוהים בשוה. ולזה ביאר ואמר "בצלם אלהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם" — רוצה לומר, שהאדם לבדו נברא בצלם אלהים, כי הוא היה הכוונה והתכלית העצמיים בבריאה. עם היות שלעניין הישארות המין זכר ונקבה ברא אותם. ואין הוכחות והנקבות מצד צלם אלהים, אלא מצד המציאות והולדת הדומה. וכזה נשתתפו עם שאר בע"ח, לא בצלם אלוהי. ומוזה תדע למה לא נאמר באדם "למינו" ונאמר בו "זכר ונקבה ברא אותם" — שהוא מפני שלא היה העניין באדם כמו שהוא בשאר בע"ח, כי היתה הנקבה במדרגת הזכר ושווה לו במדרגת הטבע המציאות, ואין כן באדם, כי עיקר הבריאה הוא בזכר, והוא

1. "האשה וחנוכה", עורך: ב"צ רוזנפלד, הוצ' "אמנה", אולפנה בנ"ע, ח"ב, בשערי העיון. "הפנינה" - האישה היהודית בחברה, במשפחה ובחינוך, הוצ' בני חמד, ירושלים, תשמ"ט.

אשר היה לבדו אשר נברא בצלם אלהים, וכמו שאמר בלשון יחיד "בצלם אלהים ברא אותו".

אברכנאל הבין, כי שתי היצירות אינן שוות. יש הבדל עצמותי בין אדם ובין חוה. האיש הוא "הכוונה והתכלית העצמית", עליו נאמר בצלם אלהים ברא אותו. האישה, בריאתה "לא הייתה אלא על הכוונה השנייה, להיות לאדם לעזר כנגדו ולקיום המין".

לפי עמדה זו, כנראה, אי-השוויון בעצם הבריאה הוא המקור לאי-השוויון במעמדה של האישה כלפי האיש. ההבדל המטפיסי עליו מעידה התורה, תורת ה', מסביר את השוני אשר נקבע בין האיש והאישה. המקבל עול תורה מקבל כל קביעותיה.

ספורנו, בפירושו לתורה, מביע עמדה שונה. על הפסוק "ויאמר ה' אלהים: לא טוב היות האדם לבדו, אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, יח) כתב: "עזר" — שיהיה שווה לו בצלם ודמות, כי זה הכרחי לו בידיעת צרכיו והמציאם במועדם. ואמר "כנגדו" — כי הנכנס לכף כנגד דבר אחר, כשהיה שווה לו בשקל, יהיה נגדו בקו ישר. אבל כשלא יהיו שווים שני הנשקלים, יהיה זה עולה וזה יורד, לא יהיו זה נגד זה בקו ישר.

וכן כתב: (בכר ד"ה ויכן ה' אלהים את הצלע לאישה): להיות לה צורת האיש וסגולותיו, ושתהיה נבדלת ממנו בכלים גשמיים בלבד, אשר בם יהיה הבדל ביניהם, ובאפשרות השלמות ברכ ובמעט.

לרעתו שתי היצירות שוות במהותן. האיש והאישה הם בקו ישר במשקולת. שניהם נבראו בצלם אלהים ובדמותו. ההבדל ביניהם הוא "בכלים הגשמיים", בהתאם לתפקיד בעניין הישארות המין. עמדה עקרונית זו, אם נקבלה, מחייבת הסבר למעמד האי-שוויוני של האישה.

נקודת המוצא של מאמר זה תהיה תפיסה עקרונית-שוויונית זו. איש ואישה שווים במהותם. השוני הוא בכלים הגשמיים. מתוך קבלה החלטית של דבר ה', אנסה במאמר להבין מה מקורו של חוסר השוויון ומה משמעו. ההתייחסות תהיה כללית עקרונית. תוך שימוש בעקרונות מתוך המחשבה היהודית. לא אדון בעניינים הלכתיים, המסורים לגדולי הלכה ופסיקה.

כתב רמח"ל (דרך ה' ח"א, פרק ג סעיף ה):
ומה שיצטרך עוד לדעת, שהנה המין האנושי אין עניינו הראשון כמו שאנו רואים ומבחינים אותו עתה, כי אולם, שינוי גדול היה בו, והוא עניין חטאו של אדם הראשון, שנשתנה בו האדם והעולם ממה שהיה בתחילה.

הסבר דבריו: חל שינוי במצבם של העולם והאדם מחמת חטא אדם הראשון. העולם והאדם במצבם הראשוני, כפי שבראם הבורא ית', היו מכוונים כך, שתאפשר תכלית הבריאה "להטיב מטובו יתברך שמו לזולתו". כדי

שתתממש תכלית זו, גילוי הטוב האלוהי העצמותי, חייב להיות מצב, בו תתאפשר לאדם בחירה חופשית בהחלט. חייב להיות מצב של איזון מבחינת היחס בין כוחות הטוב וכוחות הרע בעולם ובאדם, כדי שהאדם לא יימשך לאחד הצדדים, אלא יבחר ויכריע הכרעה חופשית, רצונית בהחלט.

לו בחר אדם הראשון בטוב, היתה מתממשת תכלית הבריאה, הטוב האלהי העצמי היה מתבטא ביטוי מלא. האדם המורכב "מגוף ונפש" היה דבק בטוב האלוהי. ואמנם, לדבר זה היה אדם הראשון מגיע אילו לא חטא, "שהיתה נשמתו מוככת את גופו ויכוך אחר זיכוך, עד שהיה מזדכך השיעור המצטרך ונקבע בתענוג הנצחי" [=דבקית בה] (דרך ה', שם סעיף ז).

חטא אדם הראשון קלקל מצב ראשוני זה. כוחות הרע נתגברו בעולם ובאדם. אין בכוחה העצמי של הנפש לזכך את הגוף, חייבת לבוא הפרדה, נגזרה מיתה. עיקרו של השינוי — האדם אינו יכול להגיע אל הטוב (=דבקות בה') בכוחות עצמו, ע"י בחירתו העצמית המיידית. האדם זקוק עתה לסיוע. אכן, הסיוע ניתן לאדם מאת הקב"ה ברוב טובו וחסדו —

ואולם מעומק עצת חכמתו ית' שמו, היה לסדר הדברים ... וזה כי שם ית"ש, גבולות וסדרים לאדם בתשמיש שישתמש בו מהעולם ובריותיו ובכוונה שיתכוון בהם, אשר בהשתמש מהם האדם באותם הגבולות ובאותם הסדרים ובאותה כוונה שציווה הכורא ית"ש, יהיה אותו הפועל, הגופני וחומרי עצמו, פועל שלמות, וכו' יתעצם באדם מציאות שלמות ומעלה רבה ... אך הסדרים והגבולות האלה הנה הם כלל המצוות, העשין והלאוין, אשר כל אחת מהן מכוננת אל תכלית הקנות באדם, והעצים בו אחת ממדרגות המעלה האמיתית ... (דרך ה' ח"א פרק ד סעיפים ד"ה)

למדים אנו מדברי רמח"ל:

- א. עולם ואדם נשתנו כתוצאה מחטא אדם הראשון מהמצב שקבעו הקב"ה בבריאתו, אשר הוא המצב התקין והנכון, למצב בו נתגברו כוחות הרע.
- ב. מצוות ה' הן הסיוע, אותו נתן הקב"ה לאדם לאחר החטא, כדי שיוכל לצאת ממצבו ולתקן את המעוות של חטא אדם הראשון.

בהמשך ליסודותיו של רמח"ל אנו למדים מפי כתביו של הראי"ה קוק זצ"ל:

- א. מצב תקין, אידאלי, ראשוני אשר קבעו הכורא, אם נשתנה ונתקלקל, עתיד הוא לחזור. הנסיגות והירידות הן זמניות. התשובה היא התנועה היסודית — הראשונית — של העולם.

ומעתה, האפשר הוא לצייר שתהיה נאבדת לנצח טובה מוסרית רבת ערך, שכבר היתה במציאות נחלה לאנושות. על אלה, וכיוצא באלה, נאמר: "אשא דעי למרחוק, ולפועלי אתן צדק" — העתיד הוא ירחיב צעדנו, ויוציאנו מן השאלה המסובכת הזאת. (חזון הצמחונות והשלום, בעריכת ה"ר דוד כהן - "הנויר" - עמ' ט)

ב. תהליך החזרה אל המצב האידאלי הוא על-ידי מצוות התורה. למצוות תפקיד כפול — האחד, מצוות ה' הן "חלונות האורה", דרכם משתקף המצב האידאלי המתוקן המקורי, גם המצב הנוכחי הירוד והמקולקל; השני, המצוות האלהיות הן המכשירות את האדם, מדריכות אותו הדרכה איטית מדורגת, לחזרתו אל המצב התקין, האידאלי. ומפני שכלל החוקים פונים בעיקרם אל העתיד, שהיא תעודתם העיקרית המקדשתם בהווה בתור זריעה והכנה לעתיד לבוא. (שם, עמ' לד)

ובן: "ואולם באמת הרי היסוד היותר עיקרי, הגנוז ומקופל בטעמי המצוות וגימיקיהם, הוא העתיד" (שם, עמ' מז).

דרך ההדרכה וההכשרה של מצוות ה' היא באופן שהדרישה כלפי האדם, במצבו הנוכחי הירוד, היא לא מעבר לכוח קליטתו וסבלו, שהרי "אין להעמיס יותר מהערך של אפשרות הסבל של כוח המוסר האנושי כשהוא בחולשתו" (שם, עמ' יד). דרישה כזו עלולה להסיגו אחור, כך שלא יוכל כלל להתקדם לקראת האידאל, תוך השתחררות ממצבו הנוכחי.

אולם מאידך, אין הציווי האלוהי מתייחס לתחומים שהם בגדר קניין טבעי של האדם אף במצבו הירוד. ציווי ביחס לתחומים אלה יביא לקיפאון וחוסר קידום. לדוגמה: אין בתורה איסור מפורש על אכילת בשר אדם. אין צורך לצוות על כך. אף במצבה הירוד "האנושות המתוקנת" מוצאת בזה "געול טבעי" (שם, עמ' טו). כוחה של התורה האלוהית בהכוונתה האיטית של האנושות, תוך התחשבות בכוחה ובמצבה הנוכחי. מצוות ה' הן בחינת אתגר מתמיד בהתאם לכוחו של האדם. הציווי האלוהי דוחף ומושך את האדם להתקדמות צעד אחר צעד. התהליך חייב להיות איטי ומדורג — הרכה דעות כוזבות, המשוטטות בעולם, ומעבירות רבים על דעתם ועל דעת קונם, לא באו כי אם מסיבת השאיפה הנפרזה, שלא תדע עת וזמן לכל חפץ, ואין לה מעצור וגבול. ובאין די שכל להגיע להחכמה הצפונה באמונה טהורה, לדעת כוחה של התורה האלוהית, בין בדחיפתה את האנושות למעלה היותר רמה, בין בהחזיקה בידה לנהלה לאיטה לפי כוחה — "כחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה". (שם, עמ' טו)

לסיכום: מצוות ה' משקפות את העולם האידאלי, ומדריכות לקראתו תוך הבנת מצבו העכשווי הלא-מתוקן של האדם והעולם. רק השיקול האלוהי קובע את תהליך התקדמותו ודרכי התקדמותו של האדם. כל נסיון למהר את התהליך, או לשנות דרכו, סופו כישלון והחמרת מצבו של האדם.

נחזור לנושא דיוגנו. הנצי"ב מוולוז'ין, בפירושו לתורה, מרחיב בעניין אדם וחווה, מצבם קודם החטא והשינוי שחל בהם מחמת החטא. לא נעסוק במאמר זה בכלל שיטתו, שאינה ענין לנקודת-המוצא של מאמרנו. נוציא מדבריו יסוד חשוב ונשלכו במהלך הכללי של דיוגנו:

הנצי"ב מלמדנו, כי חטא אדם הראשון הביא לשני שינויים יסודיים באישה (חוה). החטא הביא לשינוי היחס בין האיש והאישה. האישה (חוה) קיבלה מעמד עצמאי. היא מבחינה בין טוב ורע מתוך שיקולים ואינטרסים עצמאיים, לא כבתחילת בריאתה. זאת ועוד, האישה הפכה להיות המקור לתענוגות בני-אדם. אדם הראשון הכיר את השינוי, וקרא לאשתו בשם חוה "כי היא אם כל חי" (בראשית ג, ב) — מפ' הנצי"ב: "ממציאה כל תענוגי בני אדם". על פי רוב, תענוגי בני-אדם אלה נהפכים לאדם לרועץ, ומכשילים אותו. על כן פירשו חז"ל את השם 'חוה', לשון חויה (=נחש). האישה הפכה להיות לאישיות עצמאית בעלת אינטרסים עצמאיים. אינטרסים אלה, מקורם בהיותה מקור לשאיפה לתענוגות, ומקור לסיפוק תענוגות, שהם מכשול למעמדו הרוחני של האדם. זהו מצבה של האישה לאחר החטא. מצב שאינו כהתאמה למצבה הנכון הראשוני.

על-פי העקרונות דלעיל, יש לראות את מצוות התורה ביחס לאישה כנתונות כהתאם למצבה הנוכחי. לאחר חטא אדם הראשון, יש לראות את המצוות כמדריכות ומכשירות את האדם, האיש והאישה, לקראת מצב התיקון, לקראת המצב האידאלי, כפי שבראו הקב"ה, תוך השתקפותו של מצב זה בהן.

אף במצבה הנוכחי של האישה יש תחומים שאין צורך בהם לציווי המפורש של הקב"ה. אין צורך לצוות את האישה ציווי מפורש על פרייה ורבייה. הטבע הנשי דורש את דרישתו. האישה בטבעה היא "אם כל חי", מקור לחיים. היא בטבעה שואפת להעניק חיים חדשים, על-כן אין צורך בציווי² מאידך, מצות תלמוד-תורה דורשת התמסרות מלאה, בחינת "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח). מצוה מפורשת ביחס לאישה תהיה מעבר לכוח סבלה במצבה הנוכחי. חיוב מפורש אשר לא יוכל להיות מקוים, יביא לנסיגה ולהרחקה מהשפעתה של תורה. על-כן, השאיפה תורה מצוה זו ליוזמתה העצמית של האישה, כהתאם להתקדמות הכרתה בערך החיים הרוחניים. הוא הדין ביחס למצוות עשה שהזמן גרמא — השוואתה של האישה מבחינת חובותיה הדתיות היא מעבר לכוח סבלה, מעבר ליכולת קבלתה במצבה הנוכחי. דרישה מופרזת עלולה לגרום לכך, כי לא תוכל לצאת ממצבה ולהתקדם לקראת המצב האידאלי. כדי שהמצב האידאלי ישתקף, וכדי שהאישה תודרך לקראת מצב זה, מצוות אלה הוצגו בפניה כדרישה מרומזת ולא מפורשת, בחינת אינה מצווה ועושה, לפני משורת-הדין. האישה תמלא חובות אלה "מהסכמה פנימית בלא מעיק כלל, אפי' לא מועקה מוסרית" (אגרות ראיה א, אגרת פט, עמ' צו). הכלל "גדול המצווה ועושה", נאמר רק ביחס "מה שהוא יותר הכרחי לחיים החומריים והמוסריים בחוה, ופוגע אם יחלש להשרשת העתיד" (שם). הציווי המחייב, המפורש, בא לשמור מפני

2. עיין משך-חכמה, בראשית טו, ד"ה פרו ורבו.

ירידה ונותן בסיס איתן להתקדמות. אבל ההתקדמות עצמה, הצעידה לקראת האידאליות, אינן תחת ציווי מפורש, אלא —

מה שקולע לעומק הטוב בהיותו עומד ומתפשט בתור טל של תחיה לימים יוצרו, מבלי לפגוע ברכותו וספוגיותו את כל מטרת העילוי העתיד, זכה להיקבע בתור נדבה וחסד ... על כן אותו חלק הנשאר לפני משורת-הדין, מוכרח להישאר במידתו. וכל אשר תתרומם האנושיות, יצאו מידות החסידות מרשות היחיד לרשות הרבים, ויהיה בקנין כל העם — "וכל בניך למודי ה'". (אגרות ראי"ה, שם)

במצב הנוכחי של האנושות, לאחר חטא אדם הראשון, ראתה התורה הכרח לצמצם בזכויות המעמד האישי והציבורי של האשה. לו היה מעמדה שווה, היו מתגברים בעולם הכיוונים התענוגיים-המתירניים בחיי האדם, עד כדי סיכון העתיד, סיכון האפשרות לשוב אל המצב האידאלי של האדם. הצמצום בזכויות האשה תוך הבטחת כבודה, מעמדה הכלכלי ושלומה, נובע מראיית סכנה זו. רק הקב"ה בשקול אל דעות, יכול לקבוע במדויק מה מידת הצמצום הנדרשת כדי להבטיח מצב בו תתאפשר החזרה וההתקדמות אל התיקון —

אי אפשר לשקול הדברים כי אם בדעתו של אל דעות, בשקול הדעה האלוהית המקפת והכוללת הכל — "אני ה' ראשון, ואת אחרונים אני הוא, קורא הדורות מראש. (חזון הצמחונות והשלום, עמ' טו)

ככל שהאנושות מתקדם, האופק הרוחני של האדם יתרחב, יצומצם הביטוי בתחום התענוגות בהדרגתה הכללית של תורת ה', יוכל מעמדה של האשה להשתנות. שינוי זה ייעשה על-ידי דרישת התורה בטעמיה על-ידי שופטים ויועצים, אשר ישובו כבתחילה למקום אשר בחר ה' —

או בתור תורה שבע"פ, שכללה את השמיעה לדברי סופרים לכל בית דין מרכזי שיעמוד לישראל, אין לך אלא שופט שכימיך, בין בדרישותיהם ובין בתקנותיהם, על-ידם תצא האורה לכל העולם, לגוי כולו, בתור מצוות ותקנות של דברי סופרים. (שם, עמ' לו)

חייבים לנהוג זהירות בתהליך זה. התקדמות מהירה מדי, שלא בהתאם עלית מעמדו הרוחני של האדם, עלולה להביא לנסיגה ולהיווצרות מצב בלתי ניתן לתיקון.

רק הדרכתו האיטית של הקב"ה ע"י תורתו, מבטיחה התקדמות נכונה ושינויי מצב המאפשרים לחכמי ישראל, הפועלים מתוך השראה אלוהית, במקום אשר יבחר ה', להנהיג תהליך זה.

ועל אלה ועל כיוצא באלה נאמר, "אשר דעי למרחוק, ולפועלי אתן צדק". העתיד הוא ירחיב צעדנו, ויציאנו מן השאלה המסוכנת הזאת. (שם, עמ' ט)